

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Директор НЕНЦ
Володимир ВЕЛІЦЬКИЙ

Погоджено на
педагогічній раді НЕНЦ
(протокол № 1 від 12 січня 2026)

Від спостереження - до збереження: сила молоді в дії

Екоініціатива

«Платформа «Учнівський моніторинг стану біорізноманіття»

Актуальність:

Моніторинг біорізноманіття учнівською молоддю спрямований на формування системи регулярних безпечних спостережень за видами рослин і тварин, станом природних оселищ та чинниками впливу на них, із метою розвитку дослідницьких компетентностей, екологічної відповідальності та участі молоді у збереженні природи України.

Актуальність дослідження біорізноманіття в Україні зумовлена одночасно глобальними екологічними викликами та наслідками повномасштабної війни. У світовому масштабі проблема збереження біорізноманіття є однією з найгостріших, оскільки скорочення видів, деградація екосистем і втрата природних середовищ уже впливають на продовольчу безпеку, водні ресурси, стійкість до кліматичних змін і якість життя населення.

Міжурядова платформа IPBES наголошує, що темпи зменшення біорізноманіття є безпрецедентними в історії людства. Саме тому дослідження стану видів, екосистем та їхніх змін сьогодні має не лише наукове, а й стратегічне значення для сталого розвитку. Це також узгоджується з Куньмінсько-Монреальською глобальною рамковою програмою з біорізноманіття, ухваленою в межах Конвенції про біологічне різноманіття, яка передбачає 23 цілі до 2030 року для зупинення та відновлення втрат біорізноманіття.

Для України ця проблематика є особливо актуальною через війну, яка спричинила руйнування природних екосистем, пожежі, забруднення ґрунтів і вод, пошкодження лісів, зміну умов існування видів і обмеження доступу до польових спостережень на значних територіях. UNEP підкреслює, що війна в Україні вже призвела до значних екологічних руйнувань і може залишити токсичну та екосистемну спадщину на покоління вперед. Okремо міжнародні

оцінки фіксують довготривалі та частково незворотні наслідки для довкілля після руйнування Каховської дамби, що також вплинуло на водні та прибережні екосистеми. На національному рівні Міндовкілля України системно документує збитки довкіллю від війни та пов'язує питання відновлення природи з гуманітарним розмінуванням і післявоєнним екологічним відновленням. **За таких умов дослідження біорізноманіття в Україні є необхідним для фіксації втрат, виявлення змін у видовому складі, оцінювання стійкості екосистем і формування науково обґрунтованих рішень для їх збереження та відновлення. ([UNEP - UN Environment Programme](#))**

Важливо, що в Україні є чинний **Порядок здійснення моніторингу біологічного та ландшафтного різноманіття**, затверджений постановою КМУ від 17.01.2025 № 45, тому учнівський моніторинг доцільно оформлювати як освітньо-громадянський, спрощений рівень спостережень, узгоджений із загальною державною системою моніторингу довкілля. Нормативною основою також є закони України «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про Червону книгу України», а також оновлення законодавства щодо державної системи моніторингу довкілля, ухвалені у 2023 році. ([Закон України](#))

1. Загальні положення

1.1. Це Положення визначає мету, завдання, об'єкти, методи, порядок організації та форми представлення результатів моніторингу біорізноманіття, який здійснюється учнівською молоддю закладів загальної середньої, позашкільної та фахової передвищої освіти.

1.2. Моніторинг біорізноманіття учнівською молоддю є формою освітньої, дослідницької та громадянської участі у вивченні стану живої природи, формуванні екологічної свідомості та підтримці природоохоронної діяльності на локальному рівні.

1.3. Моніторинг здійснюється на принципах:

- добровільності участі;
- наукової добросовісності;
- систематичності спостережень;
- ненанесення шкоди живим організмам і середовищам існування;
- дотримання вимог безпеки;
- особливо обережного режиму роботи на територіях, що постраждали внаслідок війни.

1.4. Учнівський моніторинг не замінює професійних наукових обстежень, але може доповнювати їх локальними, регулярними та масовими спостереженнями.

2. Мета і завдання

2.1. Мета

Метою моніторингу є вивчення стану біорізноманіття на локальному рівні, виявлення змін у видовому складі та умовах існування організмів, формування у здобувачів освіти практичних навичок польових і камеральних екологічних досліджень.

2.2. Завдання

- формувати у здобувачів освіти вміння спостерігати, фіксувати, описувати та узагальнювати дані про живу природу;

- виявляти видове різноманіття рослин, тварин, грибів і лишайників у межах визначених ділянок;
- простежувати сезонні зміни;
- оцінювати стан біотопів;
- виявляти ознаки негативного впливу: засмічення, випалювання, руйнування оселищ, інвазійні види, наслідки бойових дій;
- популяризувати дбайливе ставлення до природи;
- створювати локальні бази даних та шкільні/громадські екологічні паспорти територій.

3. Об'єкти моніторингу

Учнівська молодь може вивчати такі групи об'єктів:

3.1. Рослинний світ

- дерева, кущі, трав'янисті рослини;
- лучна, степова, прибережна, лісова рослинність;
- рідкісні та охоронювані види;
- інвазійні види рослин.

3.2. Тваринний світ

- птахи;
- комахи-запилювачі;
- земноводні та плазуни;
- дрібні ссавці за непрямими ознаками;
- безхребетні на визначених безпечних ділянках.

3.3. Інші компоненти

- гриби;
- лишайники як біоіндикатори;
- стан природних оселищ;
- водойми як місця існування живих організмів.

3.4. Особлива увага

Рекомендовано окремо відстежувати:

- види з Червоної книги України;
- інвазійні види;
- види-індикатори стану екосистем;
- зміни, пов'язані з урбанізацією, аграрним навантаженням та війною. Червона книга України є офіційним державним документом про сучасний стан рідкісних і зникаючих видів та заходи їх охорони. ([Червона книга України](#))

4. Учасники моніторингу

Учасниками можуть бути:

- здобувачі освіти закладів загальної-середньої освіти та позашкільної освіти;
- педагогічні працівники;
- представники громад, природоохоронних установ, наукових організацій - як консультанти.

5. Форми проведення

Моніторинг може проводитися у формах:

- учнівського довготривалого спостереження;
- сезонних експедицій на безпечних територіях;
- гурткової дослідницької роботи;
- конкурсів учнівських проєктів;
- акцій громадянської науки;
- фотоспостережень;
- онлайн-моніторингу за відкритими даними та фотоархівами.

Для фіксації спостережень використовується сайт.

6. Що саме можуть вивчати учні

Приклади (можуть дооформлюватись)

Модуль 1. «Рослини моєї території»

Що вивчати:

- кількість видів на пришкольній ділянці;
- дерева та кущі;
- первоцвіти;
- рідкісні рослини;
- інвазійні види.

Модуль 2. «Птахи поруч із нами»

Що вивчати:

- кількість видів птахів у парку, сквері, на шкільному подвір'ї;
- сезонні зміни;
- гніздові, зимуючі, пролітні види;
- поведінкові особливості.

Модуль 3. «Запилювачі та комахи»

Що вивчати:

- бджоли, джмелі, метелики;
- відвідування різних видів квітів;
- активність у різний час дня;
- зв'язок із погодними умовами.

Модуль 4. «Лишайники як індикатори чистоти повітря»

Що вивчати:

- наявність лишайників на деревах;
- різноманіття форм;
- поширення у різних частинах населеного пункту.

Модуль 5. «Стан оселищ»

Що вивчати:

- чи зберігається трав'яний покрив;
- чи є сліди витоптування, засмічення, випалювання;
- чи з'являються інвазійні види;
- чи є наслідки вибухів, пожеж, руйнування ґрунтового покриву.

Модуль 6. «Біорізноманіття і війна»

Що вивчати:

- зміни рослинного покриву;
- руйнування місць існування;
- зменшення або поява окремих видів;

- наслідки пожеж, вирв, уламків, засмічення;
- зміни стану водойм, лісосмуг, узбіч, пустирів.

7. Методи, доступні для учнів

Для учнівської молоді доречно використовувати лише **безпечні та неінвазивні** методи:

- маршрутні спостереження;
- візуальний облік;
- фотофіксація;
- облік на пробних площах;
- фенологічні спостереження;
- спостереження за слідами життєдіяльності;
- картування місць виявлення;
- порівняння сезонних і багаторічних даних;
- аналіз відкритих фото- та картографічних джерел.

Не рекомендується:

- вилов тварин;
- руйнування гнізд, нір, схованок;
- збирання рідкісних рослин;
- контактування з невідомими об'єктами;
- робота в небезпечних або неперевірених місцях.

8. Основні облікові таблиці

Таблиця 1. Реєстр видів на ділянці

№	Дата	Локація	Назва виду	Група (рослина/тварина/гриб)	Кількість	Стан/примітки	Фото
---	------	---------	------------	------------------------------	-----------	---------------	------

Таблиця 2. Фенологічні спостереження

№	Вид	Дата початку вегетації/цвітіння/плодоношення	Дата завершення	Особливості сезону
---	-----	--	-----------------	--------------------

Таблиця 3. Облік птахів

№	Дата	Маршрут	Вид птаха	Кількість особин	Поведінка	Умови погоди
---	------	---------	-----------	------------------	-----------	--------------

Таблиця 4. Запилювачі

№	Дата	Рослина-господар	Вид/група запилювача	Кількість відвідувань за 10 хв	Час доби	Погода
---	------	------------------	----------------------	--------------------------------	----------	--------

Таблиця 5. Оцінка стану біотопу

№	Локація	Тип біотопу	Видове різноманіття	Наявність сміття	Ознаки порушення	Інвазійні види	Загальна оцінка
---	---------	-------------	---------------------	------------------	------------------	----------------	-----------------

Таблиця 6. Рідкісні та охоронювані види

№	Дата	Вид	Охоронний статус	Кількість	Без точних координат	Фото/джерело підтвердження
---	------	-----	------------------	-----------	----------------------	----------------------------

Таблиця 7. Вплив війни на біорізноманіття

№	Ділянка	Ознака впливу	Що постраждало	Потенційний вплив на види	Фотофіксація	Коментар
---	---------	---------------	----------------	---------------------------	--------------	----------

9. Які графіки можна будувати за даними моніторингу

9.1. Стовпчикові діаграми

- кількість видів за групами;
- кількість зафіксованих птахів по місяцях;
- поширення інвазійних видів по ділянках;
- число видів на різних локаціях.

9.2. Лінійні графіки

- сезонна динаміка цвітіння;
- динаміка спостережень запилювачів;
- зміна кількості спостережень упродовж року;
- багаторічна зміна видового багатства.

9.3. Кругові діаграми

- частка різних груп організмів;
- структура рослинного покриву;
- частка порушених і непорушених ділянок.

9.4. Карти-схеми

- місця виявлення видів;
- осередки інвазійних видів;
- безпечні точки спостереження;
- ділянки з ознаками порушення або відновлення.

9.5. Порівняльні схеми «було / стало»

Особливо актуально для територій, що постраждали від війни:

- порівняння фото однієї ділянки в різні роки;

- порівняння кількості видів до і після порушення;
- порівняння стану рослинності навесні й восени.

Інформація для педагога

10. Як організувати моніторинг поетапно

Етап 1. Підготовчий

- обрати тему;
- визначити територію;
- перевірити її безпечність;
- підготувати картку спостереження;
- розподілити ролі між учасниками.

Етап 2. Польовий

- проводити спостереження за задалегідь визначеним маршрутом;
- фіксувати дату, час, погоду, місце;
- робити фото;
- не втручатися в природні процеси.

Етап 3. Камеральний

- переносити записи в таблиці;
- визначати види;
- аналізувати повторюваність;
- будувати графіки;
- формулювати висновки.

Етап 4. Представлення результатів

- звіт;
- стіндова доповідь;
- презентація;
- карта;
- екологічний паспорт пришкольної території;
- конкурсна або науково-дослідницька робота.

11. Особливості проведення моніторингу на прифронтових територіях

Для прифронтових територій головний принцип: **безпека важливіша за повноту даних.**

ДСНС у матеріалах із мінної безпеки прямо застерігає не заходити в ліси, лісосмуги, на поля, не виходити на необстежені території, не наближатися до підозрілих предметів і працювати лише там, де безпечність підтверджена. Офіційний ресурс «ЕкоЗагроза» Міндовкілля акумулює дані про воєнні загрози

для довкілля, а Міндовкілля системно висвітлює тему збитків довкіллю від війни. ([ДСНС України](#))

11.1. Дозволяється

- спостереження **лише на офіційно безпечних територіях**;
- робота на пришкольніх подвір'ях, у дворах, скверах, на територіях, які використовуються постійно і мають підтверджений безпечний статус;
- спостереження з твердих покриттів, облаштованих доріжок, оглядових майданчиків;
- дистанційний моніторинг за фото, супутниковими знімками, відкритими картами, онлайн-ресурсами;
- аналіз наслідків війни за архівними фото та безпечними точками огляду.

11.2. Забороняється

- заходити у ліси, лісосмуги, на поля, узбережжя, пустирі, покинуті сади, зруйновані території без офіційного підтвердження безпечності;
- пересуватися новими маршрутами;
- торкатися будь-яких підозрілих предметів;
- проводити розкопки, встановлювати пастки, заглиблюватися в ґрунт;
- працювати біля місць обстрілів, вирв, фортифікацій, покинутої техніки чи споруд.

11.3. Рекомендований формат для прифронтових громад

Найкраще підходять:

- фотооблік видів на безпечній шкільній території;
- спостереження за птахами з вікна, подвір'я або укриття;
- облік дерев, кущів, лишайників на території школи;
- порівняння стану території за сезонами;
- дистанційний аналіз змін ландшафту;
- екологічний щоденник наслідків війни для природи.

11.4. Для рідкісних видів

Якщо учні фіксують охоронюваний вид, у відкритому звіті краще не вказувати точні координати, а зазначати лише громаду або узагальнену локацію. Це впливає з потреби захисту рідкісних видів, дані про які зосереджені в Червоній книзі України та природоохоронних документах. ([Червона книга України](#))